

Förslag till samhällsgrundande värderingar

Erik Sandewall

Detta är ett särtryck av kapitel 5 i min bok "Värderingar, Liberalism och Islam". Det innehåller en förteckning över värderingar som kan anses som rimliga och som i de flesta fall är allmänt accepterade i vårt samhälle, så att de kan konkretisera resonemangen om samhällsgrundande värderingar i de föregående kapitlen i boken och ge exempel på vad som kan tänkas ingå där. Förteckningen ska alltså inte ses som något utarbetat förslag vilket kan accepteras eller förkastas som en helhet. Däremot kanske den kan komma till användning som ett diskussionsunderlag när en grupp – större eller mindre – börjar diskutera vilka värderingar man har och vilka man vill ta upp. Likaså kan den vara underlag för en diskussion om vilka värderingar som ska anses som samhällsgrundande och vilka som inte hör dit.

1 *Rättskaffenhet*

Följande är några viktiga värderingar under denna huvudrubrik.

Ärlighet. Detta innefattar uppriktighet, rättframhet, och att tala sanning. Det innefattar också att inte använda otydliga eller missvisande påståenden för egen vinnings skull.

Pålitlighet. Detta innebär att stå fast vid gjorda överenskommelser. Det är nära förbundet med Ansvarskänsla som definieras längre fram.

Ovöld. Med detta något gammaldags ord avses att den som har förtroendet att fatta beslut på det gemensammas vägnar eller på annans vägnar ska göra det med hänsyn till rättvisa och till uppdragsgivarens intressen, och inte använda det till att gynna sina egna intressen eller den egna gruppens intressen. Detta innebär avståndstagande från korruption, och från varje samhällsmodell där lokala lojaliteter får styra beslut i det gemensamma.

Anteckningar:

2 *Aktivitetsrelaterade värderingar*

Hänsynsfullhet. Detta betyder att man inser konsekvenserna av sina tilltänkta handlingar och att man avstår från dem om de skulle leda till störningar eller andra väsentliga nackdelar för andra enskilda personer. Därigenom innefattar det respekt för andras autonomi.

Återhållsamhet. Brist på återhållsamhet beskrivs ofta som att någon "tar för sig". Det kan gälla att ta orimligt mycket av en viss rätt på en buffé, eller att pressa sig fram så långt som möjligt i en trång trafiksituation utan hänsyn till att man då blockerar trafiken så att den låser sig. Att gå förbi större delen av en kö och ställa in sig nästan längst fram kan vara ett annat exempel från vardagen.

Gemensamt för sådana beteenden är att de inte riktar sig mot en viss person, utan det är helheten som får ta nackdelarna av en persons beteende. Återhållsamhet innebär alltså att man inser konsekvenserna för gruppen, och att man avstår från att göra det som gruppen har nackdel av. Bland konsekvenserna bör då inte bara de omedelbara nackdelarna räknas, utan också effekter "om alla skulle göra så". Om kökulturen bryts ned, till exempel, så kommer alla att få trängas för att komma fram, vilket är sämre för de flesta.

Samverkansvilja och konkurrensvilja. När ett större antal personer har som uppgift att utföra ett uppdrag av avsevärd storlek avser 'samverkansvilja' en preferens för att organisera arbetet genom samverkan, medan 'konkurrensvilja' avser en preferens för att låta det ske i form av konkurrens mellan grupper inom projektet. Bägge arbetsformerna behövs, och de kompletterar varandra, men samverkan är en svår konst.

Ansvarskänsla och lojalitet. Ansvarskänsla avser varje människas ansvar för sina handlingar, men också en beredskap att ingripa och hjälpa till när det behövs. Ansvar för ens handlingar innebär bland annat en skyldighet att efter bästa förmåga ställa till rätta när man har åstadkommit en skada. Lojalitet kan definieras som en ansvarskänsla som är så stark att man för dess skull accepterar väsentliga nackdelar för egen del.

Gemensamt för dessa förhållningssätt är att de förutsätter en förmåga att se framåt och bedöma konsekvenserna av egna och andra handlingar, samt även att bedöma dessa konsekvenser utifrån gällande värderingar. Det är därför som förnuft är en viktig egenskap i samband med autonomin. Samma förmåga behövs också vid användning av fritänkande moralkriterier.

Dessa föreslagna värderingar är också exempel på att en moral inte kan begränsas till direkta värdeomdömen om handlingar, och istället att värderingar och förhållningssätt är nödvändiga beståndsdelar i en moraluppfattning.

3 *Relationsrelaterade värderingar*

Öppenhet. Detta får här beteckna en insikt om att man själv kanske inte alltid har rätt, man kan ha misstagit sig, och man måste vara beredd att ändra sina åsikter och sin inställning om tillräckliga skäl framkommer. Det innebär också en insikt om att andra kan ha en annan verklighetsuppfattning än en själv, och att det då inte behöver vara så att den ene har rätt och den andre har fel. Det kan istället vara fråga om olika perspektiv som kompletterar varandra och som tillsammans ger en bättre förståelse för helheten. Öppenhet innebär därför att ta intryck av den andres erfarenheter, tolkningar och bedömningar.

Öppenhet är av fundamental betydelse i det paraliberala synsättet, och den har därför förts fram som Premiss 5 i kapitel 2 i boken. Motsatsen till öppenhet kallas *tvärsäkerhet*.

Tolerans. Analogt med föregående punkt: en beredskap att acceptera att andra kan ha andra åsikter och andra beteenden än en själv, och en insikt om att värderingar och förhållningssätt är kulturberoende. Detta leder till att man visar tålmod och välvilja även mot dem som har ett annat synsätt än ens eget.

Normkritik. Härmed avses en förmåga att ta ställning till normer inom ramen för sin individuella autonomi och sitt kritiska sinnelag, men däremot inte att vara allmänt negativ till alla normer i omgivningen. Avsaknad av normkritik inträffar till exempel när majoritetens beteende i en grupp förväntas från varje medlem i gruppen. (Normbegreppet diskuteras vidare i kapitel 15).

Ömsesidighet. Detta är den föreslagna svenska beteckningen för det som T.A. Aleinikoff har betecknat som *mutuality* [Aleinikoff, 1998]. Han förklarar detta förhållningssätt med att det inte räcker med tolerans, utan det behövs också en öppenhet och ett aktivt intresse för motparten. Han skriver: "Ömsesidighet förutsätter aktivt engagemang där man lär sig om andra på deras villkor. ... Detta förändrar den som gör det."

Samförståndsvilja. Detta är det förhållningssätt där man hanterar situationer där motstridiga intressen förekommer genom att försöka hitta en medelväg som båda parter kan vara tillräckligt nöjda med. Det förutsätter ofta att vardera sidan sätter sig in i motpartens synsätt och bevekelsegrunder, så att man gemensamt kan hitta en sådan medelväg. Samförståndsvilja är alltså baserad på ömsesidighet.

Motsatsen till samförståndsvilja kan kallas *dominansvilja* och består i att varje deltagare bara ser två möjliga sätt att lösa konflikten, nämligen att en av parterna

"vinner" och den andra ska underkasta sig helt.

Solidaritet. Lojalitet med en större grupp och med dess medlemmar.

4 *Respekt för och försvar av andras rättigheter*

Här anges ett antal rättigheter som fastställts genom internationella eller nationella beslut. Medborgerliga förhållningssätt där man respekterar och försvarar dessa rättigheter utgör den starkaste garantin för att de ska komma att gälla.

Respekt för medmänniskornas värdighet. Varje människa anses ha en inneboende värdighet, men denna kan kränkas t.ex. genom kränkande behandling, eller genom att vederbörande tvingas utföra avskyvärda handlingar. Varje individ har en rätt att slippa få sin värdighet kränkt. (Bedömningen av vad som ska anses vara 'kränkande' måste dock kunna göras även av omgivningen och kan inte enbart tillkomma den som anser sig vara kränkt).

Avståndstagande från diskriminering. Det tycks inte vara enkelt att göra en bra definition av diskriminering, så det får hänskjutas till ett annat sammanhang. Man kan dock notera att i många fall utgör diskriminering en kränkning av en persons värdighet.

Rörelsefrihet. Varje människa har i princip rätt att röra sig fritt inom ramen för sin egen förmåga, men denna rättighet kan begränsas av samhället, till exempel för ordningens upprätthållande.

Allemansrätt. En ytterligare precisering av rörelsefriheten och dess begränsningar. Detta är ett tydligt exempel på en rättighet som gäller i Sverige och som ingår i gällande värderingar, men som man ser olika på i olika delar av världen.

Egendomsrätt. Inom ramen för gällande lag och rätt fastställer samhället principerna för vilka materiella och immateriella egendomar som ska betraktas som privatägda, och vilka regler som ska gälla för innehav, överlåtelse och disposition av dessa.

Lika möjligheter. Medborgare ska så långt möjligt ges likadana förutsättningar att skapa och forma sin tillvaro, oberoende av egenskaper som är medfödda, ärvda, eller i övrigt inte är resultatet av vederbörandes eget fria val.

Medbestämmande. I sådana sammanhang där flera människor samverkar mot

gemensamma mål eller för att gemensamt utföra ett uppdrag bör alla deltagare ges möjlighet att delta i gemensamma beslut om hur arbetet ska organiseras.

Yttrandefrihet. Var och en har rätt att fritt uttrycka sin mening utan att först behöva inhämta något godkännande för detta.

Församlingsfrihet. (Välkänt, behöver ej förklaras).

Religionsfrihet. Detta anses vara en absolut rättighet vad gäller inre troshandlingar (till exempel tyst bön), medan den kan begränsas av samhället när det gäller yttre troshandlingar.

5 Värderingar som avser kunskap och förnuft

Inhämtande och omvårdnad av kunskap. Aktivt intresse för att skaffa sig kunskap och för att tillämpa den, samt att bidra till att grundlösa påståenden blir effektivt motsagda.

Kritiskt sinnelag. Innefattar en vana att granska trovärdigheten i framlagda påståenden och argument, och att se om det finns skäl att ifrågasätta dem. Det innebär också att när en person försöker finna orsaken till ett visst fenomen ska han eller hon försöka identifiera olika möjliga orsaker och välja den som är mest trolig utifrån vad man vet. Att oöverlagt binda sig för en av de tänkbara orsakerna vittnar om avsaknad av kritiskt sinnelag.

Objektivitet. Får i detta sammanhang beteckna en beredskap att lyssna på argument och granska dem, inte minst om de motsäger ens egen hittillsvarande uppfattning. Ska kunna göras oberoende av vem som framför argumenten, och i vilket syfte. Motsatsen till fördomsfullhet.

Respekt för vetenskap och för all kunskap som är baserad på solid erfarenhet. Detta förhållningssätt står inte i motsats till kritiskt sinnelag, men det kan påfordra ett kritiskt förhållningssätt även mot dem som motsäger och tar avstånd från etablerad kunskap.

Dessa kunskapsrelaterade förhållningssätt är inte bara viktiga i samband med kunskapsinhämtning, till exempel i skolan, utan också i samband med de andra förhållningssätt som har beskrivits ovan. De aktualiseras till exempel i samband med Öppenhet, Erkännande och Ömsesidighet.

Medborgerligt förnuft. Detta förhållningssätt kommer att införas i kapitel 12.

6 *Mångfaldsrelaterade värderingar*

Under denna rubrik anges förhållningssätt som aktualiseras när det finns olika grupper med delvis skilda värderingar i ett samhälle. Här ingår dels samhällets förväntningar på vilka förhållningssätt som ska vara för handen i sådana grupper samt hos deras ledare och medlemmar, dels också majoritetssamhällets förhållningssätt till dessa.

Denna frågeställning har tidigt behandlats av T.A. Aleinikoff och flera av de följande punkterna har framförts av honom.

Uppskattning av mångfald. Detta innebär att man som medborgare erkänner och uppskattar förekomsten av kulturella grupper, till exempel etniska och religiösa sådana, och att man samtidigt stöder att samhället kan ställa krav på dessa grupper och på deras företrädare. Som exempel på sådana krav finns Aleinikoffs princip om övergångsrätt och principen om assimilationsfrihet. (Se nedan).

Välkomnande och Erkännande. Detta beskrivs som "policy of recognition" av T.A. Aleinikoff, och på följande sätt:

Det är klart att vi begär lojalitet från nyanlända till vårt land, men landet måste också välkomna dem på ett sätt som bidrar till deras lojalitet. Bourne har skrivit att integration och engagemang i det amerikanska projektet kan bara inträffa när ingen grupp känner att dess kultur möts av fördomar. Detta kräver en politik av erkännande, inte en politik av grupplindhet.

Här används alltså ordet Erkännande i en vid bemärkelse som inkluderar Öppenhet och Ömsesidighet vilka definierades ovan, liksom även fördomsfrihet. Till detta kan läggas att ett sådant erkännande av andra grupper och deras skilda världsåskådningar inte enbart ska förväntas av majoritetsgruppen. Samma förväntan bör kunna ställas på varje minoritetsgrupp i dess förhållningssätt till andra minoritetsgrupper och till majoritetskulturen.

Assimilationsfrihet och Övergångsfrihet. Detta beskrivs av T.A. Aleinikoff på följande sätt under rubriken 'permeability':

Denna princip hävdar både att det faktiskt finns gränser mellan grupper och att man måste kunna överskrida dem.

Överskridande av gruppgränser kan till exempel bestå av att ta del av nyheter

och läsa litteratur från en annan kultursfär än sin egen, och det kan också bestå av mer drastiska åtgärder, som att övergå till en annan religion.

Avståndstagande från all supremacism. Begreppet supremacism avser föreställningar om en viss grupps överhöghet eller om att den skulle ha särskilda rättigheter. Det innefattar rasism i både biologisk och kulturell bemärkelse, samt vidare religionism och nationalism i bemärkelsen av doktrin om den egna religionens respektive nationens överhöghet eller företräde.

Avståndstagande från kulturell separatism. Separatism avser här den situation där en grupp vänder taggarna utåt mot det omgivande samhället och isolerar sig från detta. Separatism (även kallad avsöndring) kan förekomma såväl i religiösa och etnoreligiösa grupper som i samband med politisk extremism.

Avståndstagande från gruppegoism. Gruppegoism avser det förhållningssätt där gruppmedlemmar förväntas ge särskilt företräde för gruppens och dess medlemmars intressen närhelst de befinner sig i en förtroendeposition. Separatism leder lätt till gruppegoism.

7 Respekt för och försvar av det egna landet

Här förutsätts att det egna landet är en nationalstat med liberal demokrati vilken arbetar i enlighet med de fastlagda samhällsgrundande värderingarna och verkar för att dessa respekteras och förstärks.

Identifiering med det egna landet. Här ingår solidaritet, lojalitet och upplevd tillhörighet. Detta beskrivs av T.A. Aleinikoff på följande sätt under rubriken 'allegiance':

Det väsentliga är att man är engagerad för det här landets fortsatta blomstring och att man ser sig själv som deltagare i detta pågående projekt. Tillhörigheten, upplevelsen av gemensam identitet, behöver inte bara avse vårt land, men det måste vara den primära.

Nationell förankring. Varje medborgare förväntas känna till och förstå det egna landets situation, kultur och historia. Häri ingår också förmåga att förstå och att kommunicera på landets språk. Varje medborgare förväntas vidare vara beredd att ställa upp för det egna landet om och när det är utsatt för hot.

Aktivt deltagande i folkstyret. Med folkstyret avses principen att all offentlig

makt utgår från folket och utövas av staten genom det i grundlagen fastlagda systemet. Med 'aktivt deltagande' avses bland annat deltagande i allmänna val och i opinionsbildande verksamhet i politiska frågor.

Laglydnad. Detta utgår från principen att lagar stiftas av folkstyret och att deras efterlevnad garanteras på två sätt: dels genom en värdering om laglydnad så att medborgare spontant följer gällande lag, och dels med ett rättssystem som är baserat på polismakt och domstolar och som också det realiserar inom ramen för folkstyret.

I begreppet laglydnad ingår respekt för andra individers lagliga egendom och för samhällets gemensamma egendom. Vidare ingår acceptans för de förändringar av egendom (till exempel beskattning) som samhället beslutar om.

Det som sägs under denna rubrik är också tillämpligt på statsförbund som det egna landet har valt att ingå i genom legitima beslut.

8 Kunskap och insikt om globala frågor

Kunskap om utvecklingen i världen som helhet, dvs. utanför ens eget land. Detta innefattar till exempel kunskaper i samband med klimatförändringar, miljöförstöring, global migration och global folkhälsa, inklusive risken för pandemier. Det som sägs ovan om förhållningssätt som avser kunskap och förnuft gäller självklart även för dessa frågor.

Känsla av medansvar för utvecklingen i världen som helhet. Detta innefattar samma områden som i föregående punkt.

9 Allmänt om samhälleliga förhållningssätt

Följande är några synpunkter på metanivå *om* ovan beskrivna förhållningssätt.

Insikt om kulturbundenhet. Många av de beskrivna förhållningssätten och värderingarna är kulturbundna i den meningen att det är svårt för en enstaka individ att avvika från vad som gäller i den omgivande kulturen. Det gäller till exempel för förhållningssättet Återhållsamhet som definierades ovan: om alla andra tar för sig så blir det inte nödvändigtvis bättre för att man själv inte gör det. På samma sätt är det inte meningsfullt att tillämpa välkomnande och erkännande mot en person som själv inte tycks ha någon motsvarande förmåga till erkännande av andra, annat än om man därigenom kan påverka honom att förändras. Detta diskuterades i kapitel 3, i samband med frågan om omslagspunkt för samhällsvärderingar.